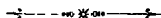


Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն

Ս.ՄԵՐԻԿԱՆԱՅ ԹԵՐԹԻ ՄԸ ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆԸ



Կը համարիմ որ շատեր կարգալուծ ի Ֆրէզ-նոյ (Քալիֆորնիա) հրտարակուող «Պանասիք» կիսամսեայ հանդէսը, մեղադրեն անոր գաղափարները, որ հեռու ճշմարտութեան սնունդը մաւտակարարելէ իր ընթերցողներուն՝ հակասական վարդապետութիւններ ալ սփռելու յատկութիւն ունի։ Կ'ենթադրեմ սակայն որ գտնուի այն պիտիներ այ՝ որ չանդրադառնան հոն ծածկուող նպատակներն և շնքերը, որ արդարանալի չեն՝ ոչ միայն արդարութենէ և ուղղութենէ հեռու գեղերելուն համար, այլ և իր մաքառող ոճին պատճառաւ։

Նպատակ չունիմ «Պանասիք»ը պախարակելու կամ իր շնքերէն որ և է բան մը պակսեցնելու։ Բայց, քանի որ ամենուս դիտակէտն է մեր ազգին օգուտը, անկեղծ հայրենասիրութիւնը կը պահանջէ որ գգուչացնենք՝ հեղուցել կազեր պարունակող՝ հոն պայթող ռումբերէն։ Նպատակ չունիմ սակայն տեղն ի տեղ ամէն ծուռ գաղափարները մատնանշելու, այսպիսի ձեռնարկ մը չափազանց երկար ու տաղտկալի պիտի ըլլար։ Այլ կ'ուզեմ նմոյշ մը ներկայացնել տարուոյս մայիսի կրկնակ թիւերէն՝ ցոյց տալու համար միայն՝ որ «Պանասիք»ը, եթէ պատահամբ հոգեբանական և բարոյական լաւ խորհրդածութիւններ կը պարունակէ երբեմն, կրօնական մասին մէջ սակայն մոլորութեանց բոյն ունի։

Նախ հիմը դնենք որ ճշմարտութիւնը երկու չի կրնար ըլլալ, մէկ է նա իր ամէն մասերուն և ստորաբաժանումներուն մէջ։ Երկու տարբեր կարծիք ճշմարտութեան մը վրայ անտեղի է, կամ մին սխալ է՝ կամ միւսը։ Այս հիմը Պանասիքն ալ կ'ընդունի։ «Կրօնական այն ճշմարտութիւնները՝ որոնք սուրբերուն աւանդուեցան՝ անփոփոխ են։ Ճշմարտութիւնը երբեք չի փոխուիր, այն եղանակով որ, այսօր և յաւիտեան» էջ 240։ Ուրեմն անտեղի է աշխարհիս վրայ տարբեր կրօններու, տարբեր եկեղեցիներու գոյութիւնը, որոնք գոնէ քանի մը տարբեր ճշմարտութիւններ կը դաւանին։ Խնայիսի է բողոքականութիւնը՝ որ իր ծոցին մէջ թող կու տայ բազմապատիկ եկե-

ղեցիներու և վարդապետութեանց հիմնական տարբերութիւններու գոյութիւնը։ «Պանասիք» ին միակրօն յօդուածագիրներն անգամ իբր ապացոյց կրնան ծառայել հաստատութեանս՝ իրենց հակասական վարդապետութիւններով։

«Պանասիք» կը հաստատէ, էջ 254, որ «Եկեղեցական կեանքը յար և նման է ազգային կեանքին քի՛ իր վարչականութեան և քի իր օրհասներին»։ Անշուշտ ըսել կ'ուզէ որ կրօնքն ալ, — բոլորովին մարդկային բան մը համարելով գայն, — կրնայ փոխուիլ, ինչալ կամ բարեկարգուի, կրնայ ծնանիլ և մեռնիլ։ «Ինչպէս որ որոշ ազգի մը գոյութիւնը ապահով կ'ըլլայ կազմակերպիչ կամաւարտութեան մը միջոցով, նոյնպէս ալ որոշ եկեղեցիի մը գոյութիւնը...» իբր թէ գոյութիւն չունենար բնաւ աստուածային կրօնք մը, իբր թէ Աստուած մարդոց յողորմ մտքին կառավարութեան յանձնած ըլլար իր կրօնքը և անոր վրայ չսկէր բնաւ։ Այս հակառակ է վերը հաստատուած ճշմարտութեան անփոփոխելիութեան. ճշմարտութիւնը՝ որուն վրայ հիմնուած է Եկեղեցին՝ չի կրնար ոչ փոխուիլ, ոչ բարեկարգուիլ, ոչ նոր ծնանիլ, ոչ մեռնիլ, «այն եղևնի է երկի, այսօր և յաւիտեան»։

Ինքնիքն կը հակասէ դարձեալ «Պանասիք», հակառակ կուտելով սոյն անփոփոխելիութեան, երբ կը հաստատէ թէ (էջ 260) «կրօնը քննադատութեան բովե՛ն անցնելով աւելի գտնուած, աւելի մաքրուած (այսինքն մէջէն շատ բաներ դուրս ձգուած) ու ալ աւելի ազնուականացած (այսինքն պարոն քննադատներու մտքին յարմարացուած) դուրս կ'ուզէ»։ Միթէ Առաքեալք, որ ուղղակի Յիսուսէ ոտան և Հօգույն Սբոյ պարգևներուն լիութիւնն ստացան, մեզմէ պակաս բան գիտէին, կամ աւելորդապաշտական բաներ կը խառնէին՝ որ գտնուող մաքրուելու պէտք ունենար անոց կրօնքը։ Եթէ՛ այդ պարոն քննադատներուն վրայ կրկին լիութեամբ իջաւ Հօգին Ս.։ Բայց «անհետադարձ կամ մեանողը կրօնքը չէ, կրօնին հին ձևը... հին խորհրդակիւր... հին ըմբռնումը» կ'ըսէ «Պանասիք»։

Որչափ հեռանանք հին խորհրդակերպչեն... այն-
քան աւելի կը հեռանանք ճշմարտութենէն: Ա-
ռաքեալներէն և անոնց յաջորդներէն լաւագոյն
չենք կրնար ըմբռնել և հաղորդել կրօնքը, անոնք
բուն աղբիւրէն, Աստուծոյ և Ս. Հոգիէն ստրվե-
ցան զայն. քննադատները ուսկի՞ց ստրվեցան:
Եւտոյ կրօնքի մը խորհակերպը, ըմբռնումը,
ձեռն փոխելը հաւատարմ չէ՞ անոր սկզբունքները
փոխելուն, մասնաւոր բողոքականաց համար. որ
կրօնքը արտաքին բառերով թերեւս նոյն պահէն
թիւ շատ, բայց ամէն ոք ուզածին պէս կը մեկ-
նէ զայն, համարելով որ Հոգին Ս. կը ներշնչէ
իւրաքանչիւր անհատի՝ ինչ որ պէտք է: Ս. Գրոց
համար մը՝ ես տարբեր բան կը հասկընամ՝ դու
տարբեր, և այս շատ կը հանդիպի. արդ Հոգին
Ս. իրարու հակառակ բան կը ներշնչէ մեզ. կը
վայելէ Աստուծոյ իմաստութեան՝ որ իր Եկեղեց-
ւոյն մէջ հաստատած ըլլալ բարձրագոյն իշխա-
նութիւն մը, որ անսխալ կերպով լուծէ հաւատոյ
տարակոյտները: Այս անհատական մեկնումի ըս-
կըզբունքով կարելի է արդարացնել որ և է ան-
բարոյականութիւն, որ և է ոճիր: — Բաց աս-
տի, եթէ «բարձրագոյն քննադատութեան» հա-
մեմատ պիտի փոխենք կրօնի ըմբռնումը, ձեռք
են. (էջ 260-61) որովհետեւ «քննադատութիւնը
կը գտնէ որ կը մարդիկ հաւատալը նախապաշա-
րտաւերջէ ու աւելորդապաշտութիւններ, և
որուն արդիւնքը կ'ըլլայ յաւակչիւնութիւն»՝
դարձեալ կը հակասէ «Չանաւեր» իր պաշտպա-
նած անփոփոխ ճշմարտութեան դէմ, որուն բուն
հետեանքն այս է՝ որ հաւատոյ մէջ յառաջդիմու-
թիւն չի կրնար ըլլալ: Հաւատոյ մասերը նոր
փոփոխութիւն պապացուցանել, աւելի խորը մտնել և
մէջը պարտականութեամբ ուրիշ ճշմարտութիւններ
հետեցնել՝ կարելի է. բայց անոնք որ կ'ուզեն
զտել ու մաքրել հաւատը, դեռ չեն ըմբռնած
թէ ինչ է իրենց հաւատքը և որ հաւատքին պէտք
է յանգին, և կ'ապացուցանեն միանգամայն՝ որ
իրենց հաւատքը աստուածային չէ, որովհետեւ չի
հանգեցնիր իրենց սրտին ու զայն մաքրելու
պէտքը կը զգան. մինչ կաթողիկէները այս պէտքը
չեն զգար և սրտի կատարեալ անորոշութիւնը
կը վայելեն՝ եթէ մեղքը չալէկոծէ զայն:

Խնդրոյս վրայ չեմ ուզեր երկարել, անցնիմք
ուրիշ հիմնական վարդապետութեան մը: Յի-
սուսի աստուածութեան, զոր, բողոքականներէն
ոմանք կ'ընդունին, ոմանք կը մերժեն, այնքան
տարակարծիք են հաւատոյ էական մասանց մէջ
ալ. անա իրենց «անփոփոխ ճշմարտութիւնը»:
«Թապաւորութիւն բաժանեալ յանձն իւր կոր-
ծանի»:

Ուրեմն, կ'ընդունի՞ «Չանաւեր» Յիսուսի աս-
տուածութիւնը. ոչ, — բռնաբարեալ իմաստ մը
տալով Յովհաննու «Եւ Բանն մարմին եղա»,
«Եւ և Հայր իմ մի եմք» և Մատթէոսի «Արդարեւ
Որդի Աստուծոյ ես դու» են բացատրութեանց, —
իր սրբութեամբ Աստուծոյ հետ միացած սոսկ
մարդ մը կը համարի զայն: (Հոգին Ս. մեզ հա-
կառակ իմաստ կը ներշնչէ հոս, կամ իրենց մի-
այն կը ներշնչէ և մեզ ոչ): Էջ 261, կը հար-
ցնէ. «Յիսուս Դէն բանի կը պարտի իրեն
բարոյական վարդապետութեան վեհաժողովը»:
Յիսուսի բարոյական վարդապետութիւնը — կը
պատասխանէ — իր ռուբը Եւսեբիոսի առ Եւսեբիոս
Գրիգորի, ինչպէս որ Մոնիմոնիսի բա-
րոյական վարդապետութիւններն ալ անոր նը-
կարագրի ծնունդն են: Վեհաժողովը նկարագրէ
վարդապետութիւններ, իսկ ցած նկարագրէ
ցած բանի կը ծնին: Յիսուսի նկարագիրը
բայժմ որ հոգին ազնիւ էր, որովհետեւ Նա ո'ր
և է կրօնի հիմնադիրն, ո'ր և է սուրբ մար-
դին աւելի մօտեցաւ Աստուծոյ, ու Սնոր հետ
խորտակն ու կեկեղանի յարաբերութեան մէջ գրու-
նուցաւ միշտ: Հիտաւարտ Աստուծոյ՝ ո'ր ՍԵՐ-
ԲՈՒԹԵԱՄԲ, ՍԻՐՈՅ Եւ ԱՐԱՐԻՈՒԹԵԱՄ ՍԿԵՐՈՒԹԵԱՄ
ԿԵՐԱՄ ՄԱՐԿԱՆԱԼ ՌՈՍՏՈՒՄ ԱՆԺՈՒ ՄԵՋ, (աճառսիկ
Աւետարանի բռնաբարումը) և Յիսուս եղաւ Աս-
տուծոյ կատարեալ մի յայտնութիւնը, Աստուծոյ
մարմնացումը ու կեկեղանի մի պատկերը»:

Ո՛չ. Յիսուս իրեն բարձր բարոյական վարդա-
պետութիւնը կը պարտի իր աստուածութեան.
սոսկ մարդ մը չէր Նա. Ընթերցողին կը թողում
քննել հաստատութեան աստուածաբանական
փաստերը: Հոս խորհրդածութիւն մը միայն ընեմ.
Եթէ կը համիք Յիսուսի գործերուն, նկարագրին,
հոգւոյ ազնուութեան՝ որ արդիւնք կը համարիք
իր սրբութեամբ Աստուծոյ հետ միացած ըլլալուն,
կան նաեւ շատ սուրբեր որ ՄԵՋ Աստուծոյ հետ
միացած ապրած են, աստուածային ներշնչմամբ
լուսաւորուած ու գործած են. որով աստեք ալ
Աստուծոյ յայտնութիւնը, մարմնացումը ու կեն-
դանի պատկերներն են, թէ և տարբեր աստի-
ճանաւորութեամբ. արդ կարելի՞ է որ այս սուր-
բերը աստուածային ներշնչմամբ և իրենց բարձր
արդարեալքը սխալին ճիշտութեան միաբերան Աս-
տուած դառնելով, և բողոքականները միայն՝
զուտ մարդկային գիտութեամբ՝ անսխալ կեր-
պով մերժեն: Անոր աստուածութիւնը: — Ան-
շուշտ որ և է նիւթ մէջ զարգացողներուն խօսքը
աւելի հեղինակաւոր է քան այլոցը. արդ սուր-
բերէն աւելի ո՞վ մօտ ապրած է Յիսուսի, ա-

նոնցմէ աւելի ո՞վ հետեւած է իր վարդապետութեան, անոնցմէ աւելի ո՞վ վայելած է Յիսուսի շնորհները:

«Չանաւեր» պիտի ուզէ անշուշտ պնդել որ «Պապական Եկեղեցին զանիկա (թրստոնէութիւնը) սխալ ըմբռնեց, սխալ մեկնեց, սխալ գործադրեց և այս սխալ հասկացողութեան արդիւնք ըլլալով՝ բուն իսկ ֆրիստոնեաներու տրիւնով գնեց հաւատարմութեան դժոխային և. օրերու իւայտաւախութիւնը», էջ 264:

Մարդկային ո՞ր և է ընկերութեան մէջ կրօնքի և պետական օրինաց դէմ գործողներ կան և պիտի ըլլան նոյն իսկ բարձր պատմունիք մէջ. այս միայն կաթոլիկութեան յատուկ բան մը չէ: Բողոքականաց կրօնապետն ու հիմնադիրը, Լուտեր, անպատիւ մէկն էր, գերի իր ցած կրթութիւն: Որով ինչ որ պախարակելի է, կ'ատենք մենք ալ:

Բաց աստի, պէտք չէ անուղղայ մարդոց գործերէն չափել կրօնքի կամ պետութեան մ'օրէնքները. «Չունենք» — կ'ըսէ «Չանաւեր», էջ 264, — աւելի ետրք, վստահիկ չափանիշ մը քան այն որ Յիսուս քոյրոց՝ իրք ըսաւ. Իրենց պտուղէն պիտի ձանկեաց զանոնք: Որեմն համաձայն ենք աս սկզբան մէջ. հիմա քննեք պտուղը, բայց իսպառնչիր ծառիկ յատուկ պտուղը: Ո՞րն է կրօնքի մը պտուղը. զայն դաւանող մարդոց գործերը՝ բացարձակ կերպով. — ո՛չ. այլ միայն այդ կրօնի վարդապետութիւնները ամբողջապէս գործադրող անձանց գործերը: Ուստի ո՞ր և է կաթոլիկ մը գործերը կաթոլիկ եկեղեցւոյ վարդապետութեան պտուղները չեն, այլ իր յատուկ ծառին, կամ անձնական նկարագրին, կամքին, կրքերուն, ևն. կամ իր դաւանած կրօնքին՝ որուն կը հպատակեցին իր նկարագրին և կամքն ու կրքերն: Արդ, Ուղղափառ Եկեղեցւոյ վարդապետութիւններն ամբողջապէս գործադրող՝ եղած են միշտ՝ սուրբ, և ընկերութեան մեծապէս օգտակար անձինք. քննեցէք պատմութիւնը, քննեցէք անհամար սուրբերու վարքը, քննեցէք այն ապրող ուղղափառներու վարքը՝ որոնք կը գործադրեն իրենց հաւատքը:

Դարձեալ «Չանաւեր» կը հակասէ ինքրին, երբ Յիսուսի այնպիսի գործեր և խօսքեր կ'ընծայէ, որ նա, եթէ Աստուծոյ ըլլար, զանոնք չէր կրնար ըսել և գործել առանց Աստուծոյ իրաւունքներն բռնաբարելու: Օրինակի համար, էջ 248 կ'ըսէ. «Յիսուս եկաւ համայնատարած քաղաքորոշիւն մը հիմնելու համար... Յիսուս իր քաղաքորոշեան համար սահման չի գծեց»:

Եթէ զուտ մարդ էր, չէր կրնար, և ոչ իսկ Աստուծոյ թոյլտուութեամբ, անծայր և բացարձակ թաղաւորութիւն մը հաստատել հոգաց վրայ՝ առանց Աստուծոյ իրաւանց դպչելու. որովհետեւ հոգաց վրայ թաղաւորել՝ ըսել է անոնց տէրն ու վերջին վախճանն ըլլալ, որ միայն Աստուծոյ յատուկ է: Իսկ եթէ միայն իբրեւ միջնորդ ծառայէր Յիսուս՝ Աստուծոյ և մեր միջև՝ այնպէս որ իր մեզի տրեւոյն՝ Աստուծոյ տիրած ըլլար մեր հոգաց վրայ, այն ատեն ճշմարիտ թաղաւորութիւն մը չէր ըլլար իրենը, այլ ծառայական. որով եթէ Աստուծոյ ըլլար Յիսուս չէր ալ կրնար պահանջել՝ որ գինքը միայն սիրենք. չէր կրնար ձգտել Ս. զրկել՝ որ Աստուծոյ է, չէր կրնար իր արժանիքներով, իր մահով մեր մեղքերը քաշել, որովհետեւ սոսկ մարդու մը արժանիքներն, որքան ալ սուրբ ըլլայ նա, մանաւանդ թէ բոլոր սրբոց արժանիքները միասնա՝ զամայն՝ անբաւական են ըստ արդարութեան մեզք մը քաշելու համար:

Կ'ըսէ «Չանաւեր», որ «Դէր հաւատքը փաստերու կարեւոր չէ, աչ հոգեք փորձառութեանց վրայ հաստատուելու է» (էջ 250), ինչպէս կ'ըսեն արդիականքը. Ասով բոլորովին մարդկային, բոլորովին հակադրեանական բան մը կը համարի հաւատքը, որ մարդուս արժանապատուութիւնն ալ շատ կ'իջեցնէ: Հաւատքը պէտք է Աստուծոյ խօսքին և հեղինակութեան վրայ հաստատուած ըլլայ, ոչ փաստերու, ոչ փորձառութեանց, և հարկ է որ մենք չըմբռնենք զայն շատ բաներու մէջ, վասն զի աստուծոյն է, պարունակած ճշմարտութիւնները մեր մտքէն շատ վեր են. ապա թէ ոչ ևն՝ անոնոս իմաստասէրք ալ՝ Արիստոտէլ, Պլատոն ևն, պիտի կարենային հասնիլ մեր հաւատքին: Գետոյ մեր փորձառութիւնը, որչափ ան նուրբ և հոգեկան ըլլան, մարդկային ըլլալէ չեն դադիր. ինչպէս ձիուն կամ հաւատարիմ շան մը փորձառութիւնը երբեք մարդուս գիտութեան չհասնիր, միշտ աւանանական կը մնայ, որովհետեւ անսահման է զմեզ բաժնող անգունը: Նոյնպէս հոգին՝ Աստուծոյ նկատմամբ շատ աւելի ցած մակարդակի վրան է՝ քան քանանը մեզմէ, ու հետզհետէ աս Աստուծոյ բարձրանալու համար ոչ թէ իր փորձառութեանց վրայ հաստատուելու է, որոնք զինքը միշտ մարդկային ցած մակարդակին վրայ կը բռնեն, այլ ընդհակառակն բոլորովին մէկդի թողլու է զանոնք. միայն Աստուծոյ խօսքին — մեր մտքին համար մութ հաւատքին — վրայ յենլով. և ասով աւելի կը պատուենք զԱստուծոյ, որովհետեւ կուրօրէն կը հաւատանք իր ճշմար-

տախտութեան: Հաւատոյ մէջ, մեր փորձառութիւնք նման են թուշուր կապող շտանին՝ որ մինչև չիփողուց չի կրնար բարձրանալ. այս է մեր փորձ սուրբերուն վարդապետութիւնը:

Իմաստասիրութեան միմ պակասը ցոյց կուտայ նորադանդիք բազմաճիւղ բաժանութեանը՝ տարբեր տարբեր դասանակներով՝ իրենց սարսափը կաթողիկէ եկեղեցիէն, վասն զի կաթողիկէ եկեղեցին մեռած է կ'ըսեն, կեանք չունի, չեղած է հին ուղղափառութենէն: Բայց միւս կողմէն ալ անհասկնալի կը թայ՝ թէ ինչո՞ւ մեռած բան մը այնքան սարսափ կը պատճառէ իրենց, որ միշտ անոր դիմադրելու պէտքը կը զգան, և երբեք ուրիշ կիկոյանի կրօնքի մը զէմ՝ այնքան ուժգնօրէն չեն կուտիր. թէ ինչո՞ւ մեռած մարմնոյ մը գլուխը իր միակ բարոյական ազդեցութեամբ յարգել կուտայ իր խօսքը՝ հեռաւոր աշխարհաց պետութիւններուն իսկ: Իմաստասիրութեան պակաս է դարձեալ, քանի որ անձանց կամ բազմութեան մը կրօնական կամ քաղաքական զեղծութիւնքէն ուզել ցոյց տալ որ կաթողիկէ եկ. չէ պահած իր նախնի ուղղափառութիւնը, — ինչպէս կ'ըսէ Զաւ. էջ 254 — թէ մտացածին վարդապետութիւններ ու մարդկային կանոններ փոխանակած է աստուածային օրինաց տեղ, և, մինչ անգին զիտենք որ անտեղ օրինազանց են, և նոյն եկեղեցւոյ օրէնքները ամբողջապէս պահողք միեկնոյն հին հաւատքը և սրբութիւնն ունին միշտ: Զեղծութիւնքը կը ծնին ու կ'անցնին ժամանակին հետ:

Մտացածին վարդապետութիւն ըսելով՝ բողոքականութիւնը կը հասկնայ անշուշտ աստուածային յայտնութեանց մէջ լռելեայն պարունակուած ճշմարտութիւնները, որ յետոյ իմաստասիրօրէն հետեցուցեր ենք անկէ. ասով մտացածին կ'ըլլայ՝ թէ յայտնութեան վրայ հաստատուած: Իսկ ի՞նչէ մտացածին ըսելով ուրիշ բան կը հասկընայ, պէտք է գիտնալ որ մեր հաւատքին մէջ ուրիշ ո՞ր և է նորութիւն չէ մտած՝ որ յայտնութեան վրայ հաստատուած չըլլայ: Յետոյ կրնայ «Զաւաւստի» օրինակով մը ցոյց տալ և անմերժելի փաստերով հաստատել որ կաթողիկէ եկեղեցին մարդկային օրէնքներ փոխանակած է Աստուածային ծրինաց տեղ: Մինչ բողոքականութեան մէջ հետզհետէ նոր դրութիւններ (ինչպէս լուստերի, կալվինի, Հենրիկոսի, Զուինկիի են... նոր վարդապետութիւնները), հետզհետէ նոր հաւատալիքներ, կրօնքի նոր ճիւղաւորութիւնք, Ս. Գրոց նոր մեկնութիւններ, ևն, ևն, կը յաջորդեն անդադար. կրնայ ըսել արդեօք ասոնցմէ ո՞րը ճիշդ է. ամէ՞նքն ալ: Աստուածային կրօնքը մէկ է. ունին ուրեմն Աստուծոյ կողմանէ հեղինակու-

թիւն մը՝ որ հսկէ իրենց հաւատոյ մասերուն վրայ, որպէս զի մէկ միան, չփոխուին. վասն զի առանց այս հսկողութեան, միայն մարդկային մտքին յանձնուած կրօնքը անկարելի է որ չփոխուի ու ճշմարտութենէն չհեռանայ: Ունին հաստատուն աւանդութիւն մը՝ որ պատուար է Ս. Գրոց թիւր և նորանոր մեկնութեանց զէմ. ունին հրաշքներ, բու չարք մը որ հաստատեն իրենց վարդապետութեան ճշմարտութիւնը, Հրաշքը աստուածային կնիքն է քարոզուած վարդապետութեան մը ճշմարտութեան. ուր որ սուտ վարդապետութիւն կայ՝ Աստուած հրաշք չընէր, որպէս զի սքտութիւնը հաստատել չթուի:

Եզրակացնելով, մեզ կը թուի թէ «Զաւաւստի»-ին նպատակն է բողոքականութիւնը տարածել Հայ Ազգին մէջ և Ուղղափառ եկեղեցւոյ զէմ մարտ մղել:

Համարելով վայրկեան մը որ անկողմնակալ և ոչ — նախապաշարեալ միտք ունենան արդոյ յողուածագիրք, պիտի առաջարկէի որ անկէ առաջ գտնէ կաթողիկէ աստուածաբանութեան, մանաւանդ բողոքականութեան վրայ խօսող, ընտիր զրքեր ուսումնասիրէին. և այս՝ ապահով շատ օգտակար ժամանցներ պիտի մատակարարէ իրենց:

Հ. ԳԵՈՐԳ ՈՍԿԱՆ

Ի՛նչ է ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ

Հայրենիքը միայն համախմբում չէ անհատներու կամ ընտանիքներու, որովհետեւ բնակուած են մի և նոյն երկրի մէջ, և կապուած են իրար: Եւ ի՞նչ կամ նուազ մերձաւորութեամբ կամ գործերու կապակցութեամբ, և ունին միեկնոյն ուրախ կամ տխուր յիշատակներ: Ո՛չ. հայրենիքը հոգիներու ընկերութիւնն է, ծառայելու համար ընկերային կազմակերպութեան մը. և իւրաքանչիւրը պէտք է ամէն ճիգով՝ մինչև ի գին արեան՝ պաշտպանել զայն, առաջնորդութեամբ անոր կամ անոնց՝ որոնց յանձնուած է վարել իրենց բախտը:

ԴԵՐՅԱՆԱՌԸ ՄԵՐՈՒՄԸ